

nemes feladat ellátása láttán legalább tiszteletet tanúsítottak volna iránta (pl. miért nem lehetett elnevezni a nemzeti könyvtárat Nemzeti Matica Slovenská Könyvtárnak), ridegen-hidegen elhatárolódtak tőle (megfelelően a „szocializmus időszaka” szocializálási gyakorlatának).

Rezník mondanivalója végén a szlovák írókhoz fordul, ahhoz a társadalmi csoporthoz, amelyik a Maticának „visszaadhatja, bár a történelem szarkalábjaival barázdáltan, tisztes és igazi arculatát. És ez a visszacsatolásban is érvényes: a mai társadalomban elbizonytalanodott írók partnert keresnek arra, aki hozzásegítené őket elvesztett céhbeliségük és méltóságuk megtalálásához. Ez volna az első garádicsa annak, hogy a Szlovák Matica beléphessen a földszintről a legalábbis az első emeletre vezető lépcsőházba. Ehhez rendelkezik minden előfeltétellel, mert rendelkezik a demokrácia attribútumaival, és az – mint tudjuk – generációkon átívelve is megnyilvánulhat.”

Futala Tibor

Szovjet megtorló akciók a lengyelek ellen

Gur'ánov, A. □.: Obzor sovetskih repressivnyh kampanij protiv polákov i pol'skih graždan. = Liptanov, A. V., Šajtanov, I. O. (sost.): Poláki i ruszkie: Vzaimoponimanie i vzaimoneponimanie. Moskva, Izdatel'stvo „Indrik”, 2000. 199–207. p.

A lengyel–orosz kulturális kapcsolatokat áttekintő legfrissebb tanulmánykötetbe azért került be A. Gurjanov áttekintő cikke, mert a legújabb kori események közül éppen a szovjet erőszakszervezetek által a lengyelek és más nemzetiségű lengyel állampolgárok ellen az 1930–1950-es években elkövetett tömeges megtorló akciók határozzák meg döntően a lengyel közvéleménynek Oroszországról és az oroszokról alkotott képét. E megtorló akciók következtében tömegesen kerültek lengyelek és más nemzetiségű lengyel állampolgárok szovjet lágerekbe és kényszerlakhelyekre, sokan közülük el is pusztultak. Az oroszországi közvélemény azonban ritkán veszi figyelembe ezt a tényezőt akkor, amikor szembeesül a lengyelek Oroszország-képével; sok orosz csak éppen hallott valamit Katyírról, de továbbra is úgy véli, hogy a németek lötték agyon a tizenötezer fogságba esett lengyel rendőrt és katonatisztet. A lengyel közvélemény tisztában van ezekkel az eseményekkel, legfeljebb az áldozatok számát túlozza el; az orosz közvéleményben azonban gyökeres fordulatra van szükség e téren: el kell ismerni, hogy az ország egész sor tömeges bűncselekményt követett el lengyel állampolgárokkal szemben, és ez rányomja bélyegét a mai lengyel–orosz viszonyra is.

A cikk azokra a dokumentált statisztikai adatokra támaszkodik, amelyeknek összegyűjtése a különböző szovjet belügyi szervek levéltári anyagának részleges megnyitása után vált lehetővé. A lengyelek elleni tömeges retorziók adatait több kutató munkája eredményeképpen 1997-ben tették közzé (Istoričeskie sborniki „Memoriala”. Vypusk 1: Repressii protiv polákov i pol'skih graždan. Moskva: Zven'â, 1997). Korábban e témával főleg az emigráns lengyel történetírás foglalkozott, s az 1939 szeptembere utáni megtorlások elszemdedőinek számát összesen mintegy kétmillió főre becsülte. Az újabban megnyílt szovjet levéltári források pontosabb és megbízhatóbb adatokat szolgáltatnak, amelyekre gyakorlati szempontból is nagy szükség van az egykori áldozatok rehabilitálási ügyeiben.

A levéltári adatok megerősítik azt az ismert tény, hogy a lengyelek elleni tömeges megtorlások hullámokban történtek. A megtorló akciókban különböző módszerekkel éltek, amelyek közül a legfontosabbak az alábbiak:

- 1) deportálás, vagyis tömeges erőszakos kitelepítés kényszerlakhelyre a Szovjetunió belsejébe;
- 2) letartóztatás, bebörtönzés, lágerba zárás, elítélés, beleértve a halálos ítéletet is;
- 3) lengyel katonák szovjet hadifogságban tartása törvénytelen módon;
- 4) internálás és fogva tartás a szovjet belügyi szervek hadifogoly- és szűrőtáboraiiban.

1939 előtt két tömeges megtorló akcióra került sor a szovjet állampolgárságú lengyelek ellen. Az elsőre 1936-ban került sor, amikor kitelepítették a lengyeleket Szovjet-Ukrajna határ menti körzeteiből. Ekkor deportáltak 36 ezer lengyelt Kazahsztánba. Ez volt egyébként az egyetlen olyan megtorló akció, amikor a megtorlás indokaként nyíltan a nemzeti hovatarozást adták meg (a lengyeleken kívül ez az akció a németekre is kiterjedt, a szovjet kormányhatározat összesen 15 ezer lengyel és német család kitelepítését irányozta elő). Az összes többi megtorló akcióban formálisan nem nemzeti, hanem szociális kritériumokat neveztek meg akkor is, ha a megtorlás ténylegesen a lengyelek ellen irányult.

A második tömeges megtorló művelet az 1937–1938. évi „nagy terror” keretében végrehajtott „lengyel akció” volt. Az ekkori tömeges letartóztatások, kivégzések és bebörtönzések formálisan az „ellenséges elemek” (volt kulákok, ellenforradalmárok, papok, különböző politikai pártok egykori tagjai) elleni 00447. számú NKVD-parancson, valamint több „nemzeti” parancson alapultak, amelyek közül a legfontosabb az 1937. augusztus 11-i 00485. számú „lengyel” parancs volt, amelynek értelmében le kellett tartóztatni az akkor már csak mitikus lengyel katonai szervezet, a POW (Polska Organizacja Wojskowa) tagjait, az összes olyan volt lengyel hadifoglyot, aki 1922 után a Szovjetunió területén maradt, a dezertált lengyeleket, a Lengyelországból érkezett politikai emigránsokat (a korábban fogolycseré révén „szerzettek” is), a Lengyel Szocialista Párt (PPS) és más lengyel pártok egykori tagjait, a Szovjetunióban létesített lengyel autonóm körzetek aktivistáit, valamint mindezek családtagjait. A letartóztatottakat az ún. „fényképalbumos” módszerrel ítélték el, ami lehetővé tette a lehető leggyorsabb, „futószalagos” ügyintézés, amelynek eredményeképpen eldőlt, hogy a letartóztatott a kivégzendők vagy a lágerba zárandók kategóriájába kerül-e. A „nagy terrornak” összesen valamivel több mint 1,6 millió áldozata volt, ennek 9 százalékát – 144 ezer főt – a „lengyel” parancs értelmében tartóztatták le. Ezek közül 140 ezret el is ítélték, még-pedig 111 ezret (79 %) halálra. A „lengyel” parancs alapján azonban nem csak lengyeleket tartóztattak le, viszont letartóztattak lengyeleket más „nemzeti” parancsok és a kulákelles parancs értelmében is. A kutatók a „nagy terror” két éve alatt megtorlást elszenvedő lengyelek számát 118–123 ezer főre becsülik. Az 1937. évi népszámlálás adatai szerint a Szovjetunióban akkor 636 ezer lengyel élt, tehát a megtorlás minden ötödik „szovjet lengyelt” érintette.

1939. szeptember 17-e után – ekkor tört be a szovjet hadsereg Lengyelország területére – a tömeges megtorlás a szomszéd állam polgárai ellen irányult. Ezek első hullámába a lengyel fegyveres erők tagjai tartoztak, akiket jogtalanul tartottak hadifogolytáborokban, mivel hadüzenet nem történt, és a lengyel hadsereg nem is bocsátkozott harcba a Vörös Hadsereg egységeivel. Összesen mintegy 240–250 ezer főt ejtettek fogságba. Ezeknek a döntő többségét az első két hónap folyamán hazaengedték, kisebb részüket átadták a németeknek. 1939 decemberében még 39 ezer főt tartottak fogolytáborban, mégpedig az összes tisztet, rendőrt, csendőrt, börtönőrt és határőrt. További 5 ezer fő került szovjet hadifogolytáborba 1940 nyarán a Baltikum elfoglalása után. Ezek azok a lengyel katonák voltak, akik 1939 szeptemberében litván vagy lett területre menekültek, és ott internálták őket. 1939–1941-ben tehát összesen 44 ezer lengyel volt tartósan szovjet hadifogságban. Ez a szám tartalmazza a három tisztí tábornak azt a 15 ezer lakóját is, akiket 1940 áprilisában-májusában ítélet nélkül agyonlőttek.

Ugyanakkor megindult a megtorlás a polgári lakosság ellen is. Szovjet-Ukrajna és Szovjet-Fehéroroszország Lengyelországtól elcsatolt nyugati területein 1939 szeptemberé és 1941 júniusa között mintegy 110 ezer lengyel állampolgárt tartóztattak le, akik közül 11 ezer (más források szerint csak 7305) főt a 1940. március 5-i politbüro-határozat alapján lőttek agyon, valamint azt a 10 ezer fő fogvatartottat is, akit a német támadás után, a nyugat-ukrajnai és nyugat-fehéroroszországi börtönök kiürítése során lőttek agyon.

Az 1939–1941-i megtorlások legtömegesebb formája a deportálás volt, amelyet négy nagy hullámban hajtottak végre. A legnépesebb hullám 1940 februárjában a lengyel földműveseket és erdészeket érintette, őket családotul telepítették a Szovjetunió keleti és északi területein a belügyi szervek által létesített elszigetelt kényszerlakhelyekre. 1940 áprilisában deportálták azoknak a családjaikat, akiket addigra már érintett a megtorlás, például hadifogolytáborban voltak. E deportálási hullám párhuzamosan zajlott az említett 15 + 11 ezer fő kivégzésével. Ezzel a hullámmal 61 ezer fő került Kazahsztánba. 1940 júniusában deportáltak 78 ezer menekültet, akik ugyanazokba a keleti és északi körzetekbe (de más településekre) kerültek, mint a korábban kitelepített földművesek. A negyedik deportálási akcióra 1941 májusában-júniusában, a német támadás előestéjén került sor és 34-44 ezer lengyel állampolgárt érintett.

A Legfelsőbb Tanács 1941. augusztus 12-i rendelete értelmében az 1939–1941-ben deportált lengyel állampolgárok döntő többsége szabadlábba került, illetve elhagyhatta kényszerlakhelyét. A szovjet-lengyel viszony azonban hamarosan újra feszültté vált, és 1942–1943-ban újabb letartóztatások kezdődtek, amelyek a lengyel állampolgárok két rétegét érintették: a lengyel követség területi képviselőinek („delegatura”) munkatársait és azokat a „volt lengyel állampolgárokat”, akik az 1943 elejétől folyó nyilvántartásba vétel során nem kívántak szovjet állampolgárokká válni. Az 1941-es amnesztiától 1944-ig mintegy 3 ezer lengyelt ítéltek el, közülük 1583-at a szovjet állampolgárság elfogadásának a megtagadásáért.

A letartóztatások újabb hullámára 1944–1945-ben Lengyelországban került sor azokon a területeken, amelyeket a Vörös Hadsereg felszabadított a német megszállás alól. Ezt az akciót a szovjet belügyi alakulatok és a katonai elhárítás (Smerš = smert' špionam 'halál a kémekre') egységei hajtották végre, és elsősorban a lengyel nem kommunista németellenes ellenállási mozgalom résztvevői ellen irányult. 39–48 ezer lengyel állampolgárt érintett ez az akció, köztük a földalatti Honi Hadsereg (Armia Krajowa) – a németellenes fegyveres ellenállás fő ereje – 17 ezer tagját. Ezek hadifogoly-, illetve szűrőtáborokba kerültek, és mivel nem ítélték el őket, fogságuk néhány hónaptól néhány évig is tarthatott.

A Lengyelországtól elcsatolt területeken a háború után is folytak a deportálások, de ezek feldolgozása még várat magára. Feltételezhető, hogy ezek az akciók már nem voltak olyan tömegesek, mint 1939–1941-ben. Az egyik utolsó ismert ilyen akció az volt, amelynek során az Anders-hadsereg 4,5 ezer volt katonáját családotul kitelepítették Irkutszk környékére.

A szovjet levéltári források szerint tehát az 1930–1950-es években hozzávetőleg 670–720 ezer lengyelt, illetve más nemzetiségű lengyel állampolgárt érintettek a szovjet megtorló akciók, akik közül 510–540 ezer fő 1939. szeptember 17-e után szenvedett sérelmet. Ez a szám csaknem négyszer kisebb a hagyományos lengyel történetírásban emlegetett 2 milliónál. Ennek egyik oka az, hogy a háború alatt a moszkvai lengyel követség, illetve az Anders-hadseregnél vezetett nyilvántartások eleve nem lehettek pontosak, másrészt a lengyelek a szovjet megtorlás áldozatai közé sorolják az 1939 őszén csak rö-

vid ideig szovjet hadifogságban tartott, de hamarosan hazaengedett vagy a németeknek átadott lengyel katonákat, valamint a Lengyelországtól 1939-ben elcsatolt Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Fehéroroszország azon lakosait, akiket 1940–1941-ben behívtak a Vörös Hadseregbe.

Zoltán András

Roma-kérdés és EU-tagság: a szlovák „dupla vagy semmi”

Vodička, Karel: Die Roma in der Slowakei – Stolperstein auf dem Weg in die EU? = Osteuropa, 2001. 7. no. 832–846. p.

A romák megoldatlan helyzete Szlovákia legégetőbb belpolitikai problémáját jelenti, amely az Európai Unióval folytatott csatlakozási tárgyalások során is központi jelentőséget kapott. A szlovák miniszterelnök, Mikuláš Dzurinda és az Európai Unió bővítési főbiztosa, Günther Verheugen 2001. márciusi találkozásuk során egyetértettek abban, hogy Szlovákia útja az Unióba csak a roma-kérdés megoldásán keresztül vezethet. Ez egy igaz politikai „dupla vagy semmi” Szlovákia számára, mivel a szlovákok csak a romákkal együtt léphetnek be az Unió kapuján, ugyanis a kisebbségek tisztelete, jogaik biztosítása és az európai uniós tagság mára már egymástól elválaszthatatlan fogalmakká váltak. A tanulmány röviden bemutatja a szlovákiai romák helyzetét és ezzel együtt az állam előtt álló megoldandó feladatokat.

Szlovákiában a kisebbségek a lakosságnak mintegy 25%-át teszik ki (magyarok: 11%, romák: 9%, egyéb nemzetiségek: 5%). Fontos adat az is, hogy a roma lakosság aránya a teljes népességen belül a világon itt a legmagasabb. Számos ország példája azt mutatja, hogy a demokrácia kiépítése az ilyen posztautokratista, soknemzetiségű államokban (mint amilyen Szlovákia is) a legnehezebb, mivel az erősen nacionalista elit az új, demokratikus társadalmi identitások végleges kialakulásáig (vagyis a rendszerváltást közvetlenül követő ún. átmeneti időszakban) még képes a hatalmát fenntartani, és ezáltal a teljes társadalmi, gazdasági és politikai átalakulást késleltetni. Mindez Szlovákiára is igaz. Az 1992-es választásokat a Vladimír Mečiar vezette „Mozgalom a Demokratikus Szlovákiáért” nyerte, amely élesen támadta a prágai vezetést az erőszakos központosítás és a radikális gazdasági reformok miatt. Mindezek egyenes következménye volt az év végén Csehszlovákia felbomlása. Ezt követően Szlovákia elsősorú belpolitikai problémája a romák helyzetének megoldása lett. A roma kisebbség tekinthető ugyanis a rendszerváltás legnagyobb vesztesének, ezért rendezetlen helyzetük megoldása nem csak kisebbségpolitikai, hanem az egész szlovák társadalmi rendszert érintő problémát jelent. Ez pedig talán az ország EU-csatlakozását is megghiúsíthatja. Pedig a romák társadalmi „asszimilációjára” már számos kísérlet történt az elmúlt 250 év során. Ennek ellenére mindegyik próbálkozás sikertelen maradt. A kommunista időszak egyik legnagyobb visszhangot kiváltott intézkedése az volt, hogy az állam anyagi támogatást ígért azoknak a roma nőknek, akik hajlandók voltak sterilizáltatni magukat. A rendszerváltás után a romákat a többi kisebbséggel egyenrangúnak ismerte el a Csehszlovák állam, majd ezt az 1992. szeptember 1-jei szlovák alkotmány is megerősítette. Az 1998-as szlovákiai kormányváltást követően pedig számos állami finanszírozású program született a romák társadalmi integrációjának elősegítése érdekében.